

Benkő Loránd: Magyar nyelvjárástörténet

Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Tankönyvkiadó. Budapest, 1957. 112 lap + 6 térképmelléklet.

1. Azt a sorozatot, amelyben BENKŐnek ez a munkája megjelent, talán fölösleges bemutatnom. Ezek a néhány év óta folyamatosan megjelenő füzetek, amelyek szemünk láttára fejlődnek egyetemi jegyzetekből a magyar nyelvtudomány kézikönyvének hasznos és tüzetes fejezeteivé, ma már nemcsak az egyetemi hallgatóság számára nélkülözhetetlenek, hanem a legfeljebb kutatók számára is. — S még kevésbé kell bemutatnom a szerzőt, BENKŐ LORÁNDOT. Aki az utóbbi évtizedben akár csak elment a nyelvtudomány mellett, annak föltétlenül ismernie kell őt, mégpedig úgy, mint akinek sokoldalú, elmélyedő, módszeres és ötletes munkássága nemcsak terméke, hanem jórésztben teremtője is a különféle magyar nyelvészeti stúdiók módszertani és anyagbeli megújulásának, mostanában előre tett lépéseinek. Azt azonban nem hallgathatjuk el: a szerzőnek ez a munkája több tekintetben fölülmúlja s ideiglenesen betetőzi eddigi munkásságát, mivel itt nemcsak bánik az anyaggal, hanem bánni is tanít vele, s nemcsak vélekedik az anyagról, hanem vélekedni is tanít róla. Azt, amit egy korábbi munkájával kapcsolatban hiányoltak nála (vö. BENKŐ: Az *ly* hang története, I. róla TAMÁS: I. OK. VII, 216; de I. még PAIS—BÁRCZI—BENKŐ: A magyar *ly* hang kérdéséhez; továbbá az egész vitáról DEME: MNy. LII, 104), az elvi és módszertani tanulságoknak anyagából való levonását, itt — ahol valóban helye van — elvégzi, sőt az akkor kívántnál lényegesen magasabb színvonalon végzi el; hozzá véve saját tapasztalataihoz az utóbbi évek magyar s az utóbbi évtizedek külföldi produkciójának legjavát is.

BENKŐnek ez a munkája elsősorban tankönyv; s e jellegének vannak előnyei is, hátrányai is. Előnye az, hogy műfaja miatt összefoglalásának viszonylag kerek és teljes képet kell mutatnia, s így ahol előmunkálatok nincsenek, ott a szerző kénytelen saját kutatásaival, önálló eredményeinek előlegezésével kifoltozni a hiányokat; ahol meg vannak előmunkálatok — persze rendszerint nem elegendő mennyiségben —, őt mintegy kényszerítve van értékelní őket, s levonni elméleti tanulságaikat is. Hátránya viszont, hogy műfaja folytán gyakran nem szállhat vitába ellenvéleményekkel, hanem kénytelen elmenni mellettük, a maga nézetét közölve egyedül; máskor viszont meggyőződése ellen cselekedve kompromisszumot kell kötnie tőle idegen nézetekkel, mert a tudományos közvéleményben ezek a „hivatalosan” elfogadottak. — Igen, összefoglaló kézikönyvet mindig nehéz írni, de talán tankönyvszerűt a legnehezebb!

Hogy mindeme nehézségekből a szerző végül is győztesen és kellő sikerrel kerül ki, az korát is meghazudtoló ismereteinek és bölcsességének egyaránt köszönhető. A részletek során még mindkettőre visszatérnék.

2. Erdemes mindenekelőtt magát a könyv felépítését és szerkesztését áttekinteni. A szerző három nagy fejezetre osztotta anyagát, az elsőben a nyelvjárástörténetnek elvi, a másodikban módszertani, a harmadikban pedig anyagszerű kérdéseit tárgyalja meg. E három fő fejezet tulajdonképpen nem egy műfajú: az első az általános nyelvészetnek, a második a nyelvtörténeti módszertannak dialektológiai vonatkozásait tartalmazza; a harmadik rész pedig vázlat a magyar nyelvtörténet anyagából sajátos válogatásban. Nyilván lesz a magyar nyelvtudomány fejlődésének majd olyan korszaka, amikor e fejezetek közül mindegyik a maga helyére kerülhet, hiszen az a stúdium, amelyet most nem is régóta nyelvjárástörténet elnevezéssel művelünk, már ma láthatóan fessegeti szét saját kereteit; s lassan kiderül róla, hogy nem önálló s nem is egységes valami, hanem az egész magyar nyelvészetet megtermékenyítő szempont; hogy a nyelvtörténetnek dialektális vizsgálata csak út a nyelv egészének dialektikus vizsgálata felé (vö. DEME: III. Kongr. 326). Nyilvánvaló, hogy a történeti dialektológia tulajdonképpen történeti nyelvtudomány, a nyelvjárástörténet pedig nyelvtörténet, csak éppen teljesebben, igazabban a korábinál.

Ami azonban nem önálló diszciplína, az nagyon is lehet önálló stúdium (így nevezi BENKŐ is, 3¹) hiszen ezek számát, tartalmát, irányát és terjedelmét nem a vizsgált anyag természetes osztódása szabja meg, hanem az a tudománytörténeti helyzet, amelyben létrejönnek, s azok a tudományos szükségletek, amelyeknek kielégítése az adott korszaknak soron következő feladata. A nyelvtan például diszciplína, s az is marad; aligha borítható fel kialakult, tárgyából folyó rendszere is. Ám lehetséges, sőt nagyon is szükséges lenne már egy olyan stúdium, amely megvizsgálja az egymással rokon funkciójú nyelvtani eszközöknek egyezéseit és differenciáit, természetesen felborítva hozzá a hagyományos nyelvtani kereteket, s együtt nézve a kérdő névmást, az *-e* kérdő szócskát, a *vajon* elemet és a kérdő hanglejtést; de mindezt csak azért, hogy az így elért — s amúgy talán soha el nem érhető — eredményeket azután visszaadja a hagyományos nyelvtannak, megtermékenyítve és tovább fejlesztve őt velük.

Témánkra térve vissza: nyilvánvaló, hogy a nyelvjárások mibenlétének, a nyelvjárási jelenségek mibenlétének, születésének, terjedésének, halálának, az elkülönülés és egységesülés feltételeinek és hatásának, a nyelvjárástípusok mibenlétének és jellegének általános kérdései (5—34) egyszer majd visszakerülnek az általános nyelvészet, illetőleg a nyelvtörténet elvi kérdéseit tárgyaló diszciplína kereteibe; most azonban itt a helyük, hiszen még nem a dialektológia veszi át tőle, hanem éppen fordítva: az produkálja számára ezeket az eredményeket. — Hasonlóan nem maradhat örökre a nyelvtörténeti módszertan keretein kívül a nyelvjárástörténet forrásanyagának megtárgyalása, sem a nyelvjárástörténeti vizsgálat módjainak elemzése (35—59), hiszen egyik sem más, mint a nyelvemlékek, illetőleg a nyelvtörténeti kutató módszer körütekintő és helyes felhasználásának tana; ám e tant most a nyelvjárástörténet alakítja ki, s amíg az külön stúdium, addig itt a helye e tanulságainak is. — S még inkább bizonyos, hogy a ma külön művelt „általános nyelvtörténetbe” olvad majd bele vagy vissza a történeti nyelvjárás-kutatásnak minden konkrét eredménye, amelyeket most e munka a rokon nyelvi együttélés, az ősmagyar, az ómagyar és az újmagyar kori nyelv-

¹ Itt és a továbbiakban a pusztá számok az ismertetett mű lapszámait.

járások történeteként foglal össze (60—108); hiszen a magyar nyelvjárások és nyelvjárási sajátságok története elszakíthatatlan része a magyar nyelvtörténetnek, s a történeti dialektológia nem más, mint a magyar nyelv történetének az eddiginél körültekintőbb, több szempontú, igazabb megragadása. Ám amíg ez az újraegyesülés nem történhet meg, addig ilyen stúdium van, s tanulságai nagy haszonnal összefoglalhatók e formában.

Miért e szemüvegen keresztül mutatom be a könyv szerkezeti felépítését pusztá elsorolása helyett? Azért, mert e munka máris tükre hagyományos nyelvtörténeti irányzatunk teljes felborulásának (vö. csak a *gyümölcs* szónak a 83. lapon bemutatott adatait s ezek kezelését GOMBOCZ hangtörténetével); de tükre annak is, hogy a régi helyett még csak az egyik oldalon, s annak is csak bizonyos részleteiben építettük fel az újat. — De azért is, mert jó, ha a hagyományos nyelvtörténet és a történeti dialektológia művelői minél éle-
sebben látják: egy dolgot csinálnak, csak éppen két különböző oldalról közelítik meg. Ami pedig magának a stúdiumnak kérdését illeti, annak nem az a legnagyobb problémája, hogy önálló és végeleges-e, hanem hogy hasznos és szükséges-e az adott korszakban, hogy előre viszi-e a fejlődést.

3. BENKŐNEK ez a munkája azt mutatja, hogy e stúdium hasznos és nélkülözhetetlen a továbbmenetelhez. S talán azért is mutatja ezt olyan jól, mert a szerző szerencsés kézzel válogatja össze az e d d i g i eredmények legjavát, megtoldva és kiegészítve ezt s a j á t, még publikálatlan eredményeinek egész sorával; s mindezt o l y a n f o r m á b a ö n t i, amely szemléletesen és polarizálva sűriti össze az olvasónak mindazt, ami eddig a részletkutatásokban szétszórva lappangott. Kiemelném itt a fejezeteknek logikus és mintaszerű felépítését, a definíciók gyakoriságát és pontosságát, az anyag-
nak bölcs, óvatos, de mégsem problémákat elkenő kezelését, a józan, didaktikus hangot (példák lépten-nyomon). A nyelvjárástörténet forrásainak tárgyalása a szerző kezében a komplex és dialektikus vizsgálat módszertani iskolapéldájává is válik (35—53); a szóföldrajzi vizsgálódás kimondatlanul annak bizonyításává, hogy a magyar nyelvet csak a nyelvterület egészének figyelembevételével lehet eredményesen vizsgálnunk (107). Érdekes a helyhatározó ragok, illetőleg az *-it* képző történetét bemutató, összesen hat térképmelléklet (102—103, ill. 104—105. között), kár, hogy számuk nem volt növelhető. Megbecsülhetetlen a minden fejezethez végén bőven adott irodalom. Helyes a kitérés a kutatásnak olyan nyitva levő kérdéseire, mint például a szlavóniai nyelvjárás történetének megírhatóságáé (46). Előre viszi a munkát és a kutatást minden olyasféle apró részeredmény is, mint például a finnugor—magyar hangtani megfeleléseknek típusokra osztása (48). Igen hasznos a finnugor háttérnek a lehetőséghez mérten történt figyelembevétele (60); maga a tárgyalásmenet bizonyítja be többször (pl. 64, 68), hogy ez mennyire szükséges.

Általában: hosszan sorolhatnám azokat a kisebb-nagyobb részleteket, amelyeket szívvel-lélekkel, fenntartás nélkül helyeslek. S ezeknek tekintélyes részében a szerző nem is az elhangzott véleményekből választja ki a neki tetszőt (hányszor bosszanthatta vagy szomoríthatta az előmunkálatok hézagossága!), hanem saját publikálatlan eredményeit kénytelen előlegezni.

4. Ámde a bírálót tiszte nem az egyetértés kifejezésére jogosítja s kötelezi elsősorban, hanem az egyet nem értésére. Persze durva tévedéseket,

szándékos ferdítéseket, elsietett általánosításokat nem róhatunk fel a szerzőnek sehol sem. Amit ellene mondanék, az nézetbeli különbség, s így tudományos vita kérdése; s e vitában az ő álláspontja az egyik védhető, az enyém a másik; a két eltérő nézet nem a helyes és a téves viszonyában van, s dönteniük sem nekünk kell róluk, hanem az utókornak, a fejlődésnek.

A nyelvjárástörténetet korszakolva a szerző éles különbséget tesz a nemzeti irodalmi nyelv (az ő kifejezésével: a nemzeti nyelv) kialakulása előtti és utáni idők helyzete között (60—1; vö. még 7), helyesen látva a nép történetének (pl. 24) és az irodalmi nyelv kialakulásának és működésének szerepét (32—3), jelentőségét a nyelvjárások fejlődéstörténetében. Különösen örülök egyetértő megjegyzéseinek a regionális köznyelvek eredetét és szerepét illetően (6; vö. RefNyelv. 51). Sajnálom, hogy figyelmét láthatóan elkerülte a korszakolás kérdésében időrendben legutolsó hozzászólásom (III. Kongr. 61; vö. még NyK. LVI, 175). Ezek alapján ugyanis talán a szerző jobban észrevette volna — vagy a mostani óvatos beállításnál bátrabban vállalta volna —, hogy tulajdonképpen nem a magyar nyelvjárások, hanem a magyar nyelv történetét korszakolta, ami nem lényegtelen különbség a további kutatás szempontjából. Másrészt meg talán jobban megérezte volna a szükségét annak, hogy az itt egybevont közép- és újmagyar kort, amelyet ő egységesen újmagyarnak nevez, kettéoszssa, talán új és legújabb magyarra; hiszen a nyelvjárások sorsa és fejlődése szempontjából korántsem közömbös kérdés, hogy a nemzeti nyelv fő típusa (nevezzük most így azt, amit ő nemzeti nyelvnek mond) csak kifejlődőben, erősödőben, egységesedőben van-e, s így a nyelvjárások jellegét és állományát még nem rombolja lényegesen; vagy pedig már nemzeti normává, ideállá emelkedett, s ezért egyre erősebben hat rájuk vissza, az addig csak területi hatásokat erős központi réteghatással helyettesítve.

Terminológiájában a szerző, alapvető nézetének megfelelően, több ponton különbözni kénytelen a hagyományostól, illetőleg más esetekben az ugyancsak közforgalomban levő másiktól. A *nyelvjárás* kifejezést nem alkalmazza e formában, mert szerinte ilyen típusú nyelvi alakulat mint megfogható nyelvi részlegtípus nincsen (6—7, 7). Így a *nyelvjárások* nála gyűjtőfogalomná válik, de nem területi nyelvi rendszerek, hanem területi osztódású nyelvi jelenségek összefoglaló nevévé; a *nyelvjárássterület* helyett a *nyelvjárástípus* terminus lép fel, jelezvén, hogy a nyelvi komplexum területi körülhatárolása szerinte tetszőleges, hipotetikus értékű (27—8), ami szinte a nyelvjárások létének óvatos tagadását jelenti (29). De nemcsak a nyelvjárások, hanem a szóhatárok és a jelenségek alkotta izoglosszák tárgyalásakor is főleg a nehézségeket sorolja elő, a határok bizonytalanságát feszegeti (23, 24); úgyhogy az olvasó végeredményben a jelenség létén és földrajzi osztottságán túl a jelenségnek és komplexumainak megfoghatóságára nézve elég kevés biztosítást kap. Mindez azonban nem zavaró, hiszen ami a terminológiát illeti, a szerző elég határozottan és világosan definiálja azt, hogy mely kifejezésének mi a tartalma nála; ami pedig a nyelvjárások bemutatását illeti, a jelenségek tárgyalására való illetően korlátozódás hiányokat ugyan eredményez, de torzításokat nem.

Még inkább terminológiai az eltérés közöttünk a *nemzeti nyelv—népnyelv* dolgában. A szerző az előbbi kifejezéssel a nyelvnek kiművelt, központivá lett, normaként uralkodó fő típusát jelöli a társadalmi fejlődésnek nemzeti korszakában (5), az utóbbival pedig a nyelvnek az adott időszakban ezen

kívül élő részlegtípusait (6). E terminológiának nehézsége ugyan, hogy a *nemzeti nyelv* nem az egész nemzet, nem az egész társadalmi formáció nyelvét jelöli a fejlődés nemzeti korszakában (ahogy a népi, a törzsi és a nemzeti nyelv azt jelenti a megfelelő korokra nézve, vö. NyK. LVI, 178), hanem csak a nyelv fő típusát, nem hagyva nevet a korszak egészének nyelvi állománya számára; mindez azonban zavaróvá mégsem válik, egyrészt mert a szerző e kifejezéssel valóban létező s mások által is (persze más néven) megkülönböztetett jelenséget jelöl, másrészt pedig, mert pontos meghatározásban megadja a kifejezésnek tulajdonított jelentést.

Újítás bizonyos fokig szemléletben és terminológiában a *nyelvjárási jelenség* háromféle tágasságú meghatározása (9–10); itt azonban a szerző eljárása jobb, fejlettebb a hagyományosnál.

Talán mindössze két olyan szakkifejezése van, amelyhez komolyabb megfontolásokat fűznék. Az *alak szerinti tájszó* elnevezésnek tartalmával nehéz egyetértenem. Ez alá sorolja ugyanis a szerző a vizsgált, egyébként azonos hangalakú szónak minden kiejtészváltozatát (pl. *szép, sziep, széip*), minden hangtörvényszerűen eltérő változatát (pl. *szíp*), s minden szórványos hangtani módosulást mutató változatát (pl. *teher* és *terő*) egyaránt (vö. 11). Így nem nehéz a *csalán* szónak mintegy száz változatát kimutatni (105), amelyek egymáshoz viszonyítva nyilván mind önálló „alak szerinti tájszók”! A fonematikus szemléletről, a realizációs különbségről és a megterheltségi eltolódásról majd később beszélnek, de annyi ide kívánczok: jó lenne elválasztani a valóságos a l a kváltozatokat (pl. *csalán, csanál, csilán* stb.) a közönséges, a nyelvjárás artikulációs bázisából folyó e j t é sváltozatoktól (pl. *csalán* és *csalán*). — A másik kifejezésnek tartalmával egyetértek, csak formájában érzem nehézkesnek. BENKŐ a formansokat így nevezi: *a nyelvtani szerkezet hangtestes elemei* (11), az alaktani kérdéseket pedig ilyen címen tárgyalja: *nyelvtani szerkezeti jelenségek* (65, 69, 79, 102). A *nyelvtani szerkezet* kifejezést a Sztálin-cikknek rossz fordításai terjesztették el néhány éve; jobb lenne helyettük ezt használni: *nyelvtani rendszer* (szívem szerint ezt mondanám: *nyelvtani alkat*); ebbe azonban nem érteném bele a nyelvtani elemeket, eszközöket (pl. formansok), csak a nyelvi szerkesztés módjainak, szabályainak, formáinak összességét. Ezért a hangtani jelenségekkel szembeállítva inkább egyszerűen *alaktani* jelenségekről beszélnek, *a nyelvtani szerkezet hangtestes elemei* helyett ezt mondanám: *formansok, toldalékok*, vagy legföljebb: *nyelvtani eszközök*. A nyelvtani rendszerről (alkatról) itt nem beszélnek: ez a nyelvnek olyan mélyen fekvő rétege, amely szerintem földrajzi megoszlást igen kevéssé mutat (legföljebb pl. ott, ahol egyféle múlt idő helyett három van, ha e három funkciókülönbséget hordoz; ahol egyes helyhatározóragok használata személyekre, másoké nem személyekre korlátozódik; ahol tehát valóban a r e n d s z e r b e n, a nyelvtani a l k a t b a n van különbség). De ha nem így nézzük, az idézett kifejezés akkor is nehézkes.

5. Egyes r é s z l e t e k h e z tennék most apró kérdő- vagy felkiáltójeleket; kétségeket vagy pótlásokat.

A földrajzi köznevek szóföldrajzi megoszlásának a könyvben felsorolt példáihoz (51) hasznos lett volna a közismert *jó 'folyó, víz'*. — A szubsztrátummal, legalább mint ismeretlen, de lehetséges tényezővel számolnék nemcsak a honfoglaláskori szláv beolvadókkal (így 71), hanem a vándorlások kori török beolvadókkal kapcsolatban is (nem így 66); ez a magyarság antropológiai jellege folytán eléggé indokolt lenne. — A hangtan a nyelvjárási vizsgálá-

latnak nemcsak azért alapja és fő területe, mert jelenségei a legfeltűnőbbek, legnagyobb számúak és legbonyolultabbak (így 58), hanem és elsősorban azért, mert a szókincset és a nyelvtani rendszert illetően nyelvjárásainknak nincsenek saját belső fejlődéstörvényeik, a hangtant illetően azonban vannak (vö. DEME: MNyKérd. 138). Persze ennek elismeréséhez el kell ismerni a nyelvjárások mint nyelvi részrendszerek létét is.

A szerző a köznyelvet azért tartja elégtelen *v i s z o n y í t á s i* a l a p n a k nyelvjárások leírásához s főleg összehasonlításához, mert a tőle eltérő formák bekerülnek ugyan (pl. *innep, fil*, illetőleg *üdü, üsmer*), de a vele egyezőök nem (pl. *idő, ismer*, illetőleg *ünnep, fül*), s ezzel a leírás csonka, egyoldalú lesz (így 56). Ha az összehasonlítást nem jól alkalmazzuk, a köznyelvet mint közös mérőeszközt nem jól használjuk, ez valóban így is van. Ám ez korántsem szükségszerű. A helyesen készített monográfiában benne van az *idő, ismer*, illetőleg az *ünnep, fül* is, mint a labiális *ü*-zés, illetőleg az illabiális *i*-zés e l l e n p é l d á i (vö. erre már MNyKérd. 145, 147—8; DEME: Nyelvatl. 103, 296, 343). Így a labiális *ü*-zésre adott pozitív és az illabiális *i*-zésre adott negatív példákból mindig kitűnik a labiális *ü*-zés egész helyzete; s ha ehhez az *ö*-vel szembeni zárt és az *ü*-vel szembeni rövid *ü*-zést is hozzávesszük (s persze a nyílt *ö*-zés és hosszú *ü*-zés ellenpéldáit is), az *ü* hang egész megterheltsége is.

A nyelvjárási jelenségek történetének magyarázatában a szerzőnek az a n a l ó g i a a legfőbb módszertani elve. Gyakran jól lehet dolgozni ezzel; de abszolútizálnunk káros, főleg az artikulációs jelenségek, a pusztá hangszíneltolódások megokolásakor (vö. csak a 92. vagy a 102. lapot).

Az *á* előtti illabiális *á*-zás magyarázatakor nem hagynám figyelmen kívül azt, hogy ez a jelenség az általános *á*-zás peremén, vagy hozzá közel fordul elő. Ha ez konzervatív jelenség, az is lehet ennek csökkent nyelvi erejű változata (nem így 89). — Nem állítanám a hagyományos tanításokra támaszkodva oly határozottan, hogy a mai *szekér* mindenütt *szekér* fejlődési fokon keresztül lett az eredetibb *szeker*-ből (így 92). Ez azt jelentené, hogy egyes területek bizonyos korban új fonémát teremtettek (*ē*), majd ezt hamarosan megölték, beleolvastva egy régebben meglévőbe (*é*). Legalább ugyanekkora a valószínűsége annak, hogy az eredeti nyílt *e* mindjárt a meglévő hosszú *e*-féle hanghoz nyúlt (*é*), közbülső fok kihagyásával (vö. Nyelvatl. 178; ez ellen uo. 327, de l. még 345). — A fonológiai helyzetet nem is csak itt venném figyelembe, hanem az *á* > *ā* változás magyarázatakor is. Ez a szerző szerint elhasonlóan indulhatott meg *á* után, s azután terjedt általánossá (92). De mi lehetett a fonológiai kép az így feltett *dárázs* ~ *pohár* korszakban? Egy fonéma két helyzeti realizációval, vagy átmenetileg kettő? Erre sem ártana kitérni itt.

6. S általában is lényegesen jobban figyelembe kellene venni a f o n o l ó g i a i kutatások és tanítások helyzetét és eredményeit egy ilyen dialektológiai összefoglalóban. Ez már n a g y o b b, elméleti jellegű ellenvetésem. Mert a vizsgált hangtörténeti jelenségekről e munkában sohasem derül ki, hogy melyik okozott változást a fonémaállományban, a fonémák mennyiségében (pl. az *e* > *ē* nyúlás növelte, az *ē* > *e* egybeesés csökkentette; a többi nyúlások és nyíltabbá válások viszont érintetlenül hagyták); melyik eredményezett jelentősebb megterheltségi, felhasználási eltolódást a fonémák között (pl. az *ü*-vel szembeni nyílt *ö*-zés igen, ha nem éppen új fonémát teremtett; a nyílt *ā*-zés viszont nem, az csak hangszínváltozatot hozott létre);

s végül hogy melyek hoztak létre pusztán hangszínváltozást (pl. az előbbi, vagy az $\acute{a} > \bar{a}$ labializálódás stb.). Ma már sem nyelvtörténeti, sem nyelvjárási vizsgálatot nem végezhetünk jól fonológiai elemzés nélkül; s legkevésbé e kettőnek együttesét, történeti dialektológiát.

A fonológiai szemlélet azután még tovább vihetné a szerzőt: a jelenségvizsgálattól a tendenciák szerinti vizsgálatig. Ő ennek nem híve (vö. I. OK. VII, 510—22, erre uo. 530—5), s így munkájában e szempontot nem alkalmazza, sőt — nem vitairat, hanem tankönyv lévén — nem is említi. Pedig e kérdést érdemes lenne újból és újból megfontolnia. Mert azt már ő is látja, hogy az analógia jó magyarázó elv ott, ahol a változás megtörtént. De hogy hol történt meg s hol nem, vagyis hogy hol léphetett működésbe az analógia s hol nem, az már szerinte is „kedvező körülmények”, azaz diszpozíció kérdése, vagyis olyan alkate, amely a kezdetben igen gyenge tendenciát felerősíti (így 13—4). Sőt azt is látja, hogy bármennyire különfélék is a források és az indítékok, bizonyos külön-külön elindult fejlődések következetesen egyetlen áramba torkollva hatalmas erejű szembenállásokat hozhatnak létre (16). Tulajdonképpen már csak a következtetést kellene levonnia: hogy az a bizonyos diszpozíció, amelynek következtében minden út Rómába vezet, s minden nyelvjárásnak a maga Rómájába, az a nyelvjárásnak olyan szinkrón sajáttsága s másrészt olyan diakrón fejlődéstörvénye, amelyet tagadni lehet ugyan, de letagadni nem.

S a tendenciák meglátása és elismerése egy lépéssel még tovább is vezethetné: az egyes nyelvjárásoknak mint nyelvi rendszereknek felismeréséhez és elismeréséhez. Mert nagyon nehéz egy bizonyos fokon túl dialektológiát csinálni dialektusok nélkül, nyelvjárástörténetet anélkül, hogy hinnénk az egyes nyelvjárások létében és megfoghatóságában. Akkor valóban nem marad más hátra, mint az egyes nyelvjárási jelenségek kialakulásának és földrajzi, valamint nyelvi terjedésének történetét vizsgálni — de függetlenül attól a nyelvi rendszertől, amelynek elemeiként alakultak és élnek. Pedig e munkában is nagyon hiányzik a jelenségek története mögül az őket tartalmazó rendszerek története, hiányzik az összefoglaló kép. S nem is tárgyi okokból. Mert egy-egy olyan elnagyolt áttekintést, amelyet magam a reformkorra próbáltam csinálni, BÁRCZI meg — ha jól tudom — a XVI. századra (az enyémet l. RefNy. 68—81, BÁRCZIé nem jelent meg), szinte századonként készíthető lenne már az eddigi hézagos anyagból is.

Tudom, a tendenciák szerinti vizsgálattól BENKŐ főleg a merevség és az elnagyolás veszélye miatt húzódozik, a nyelvjárási rendszerek elismerésétől pedig a körülhatárolás nehézségei tartják őt vissza. — De hát az rajtunk áll, s nem kismértékben éppen őrajta is, hogy egy szempontot mereven alkalmazzunk, egy módszert szemellenzősen erőszakolunk-e, vagy pedig rugalmasan kezeljük. Ami pedig a nyelvjárásrészleteket illeti, az olyan, mint a lábat mozgató in- és izomrendszer vizsgálata. Nehéz meghatározni, hogy hol kezdődik, hiszen jóval a forgócsont fölött, nem is egyszerre; — de azért az senkinek sem jutna eszébe, hogy a láb pusztán tudományos absztrakció, ami a gyakorlatban nincsen.

7. Mindezzel nem kisebbíteni akarnám a szerző érdemeit és eredményeit, csak kiegészíteni, s egyben rámutatni arra is: az általa művelt jelenségtörténeti s az általam kívánt s némileg már kezdeményezett rendszertörténeti nyelvjárásvizsgálat nem ellentéte, hanem kiegészítője egymásnak. Más-más úton indultunk el, más-más fokon tartunk e pillanatban. Valamikor, nem is a távoli jövőben, mindkét irányzatnak le kell majd vetnie korlátait,

kizárólagossági törekvéseit, s szintézisbe kell kerülnie. Szeretném, ha ezt nem bíznánk az utókorra, hanem még magunk elvégezhetnénk. — De a részlet-kutatások és a részleges összefoglalások addig is, a most még külön-külön futó ágazatokban is nagyon hasznosak, mert mindenképpen a közös ügyet lendítik előre. Hogy mily hasznosak és mekkora lépést jelentenek, arra fényes bizonyíték, beszédes példa éppen BENKŐnek ez a kiváló, eszméltető, további munkára ösztönző új műve, a magyar történeti és elméleti dialektológiának ez az ideiglenes tetőpontja is.

Ideiglenest mondtam, mert remélem, hogy a további kutatások — s nem kismértékben magának a szerzőnek folytatólagos munkája — előbb vagy utóbb még tovább jutnak e stúdium nyitott kérdéseinek megoldásában.

DEME LÁSZLÓ